

PSİKOLOJİ ~ PSİKO-MİTOLOJİ

M. Bilgin Saydam

'İnsan' doğal bir varlık değildir; *doğaya karşı(t)* bir açılım insanı yapar. İnsan donanım olarak eksik doğar; eksikliğini dönüş(tür)erek tamamlar. 'Özne' makamında insanı taşıyan beden gerektiren bilgi, gerekse eylem olgunluğu açısından –doğal- yetersizliği söz konusudur. Doğadan *dışarı doğru* hamlesiyle özne doğa(l) özdeşliğini yırtar, dünyadallığını 'öte'de kendi başına şekillendirmesi gibi bir yükün altına girer. Ayrışmışlığı, bilginin de -göreceli- ayrışmışlığı anlamına gelir. *Bilgi doğadan ayrı şekillendirilir; arşivleme ve bilgi-işlem formu 'öykü'dür.*

İnsan niye hikâyeye yaratır? İnsanın hikâyeye ihtiyacı mı vardır? Hikâyeye ne ifade eder insana?

Neden ve nasıl sorusu, neredeyse içgüdüsel dayatılan bir sorudur. Zira şeylerin zamanda ve mekânda nelerle bağlantılı olduğunu bilmek varoluşumuzu sürdürmek ve geliştirmek için yüksek önemi hâizdir. Erken çocukluk dönemlerinde başlayan, *her şeyin bir anlamı olduğunu* düşünmeye yönelik meyli bu bağlamda değerlendirilebilir. Bağlantıları / anlamları, yani bir şeyin öncesinde, beraberinde, yanında-karşısında, sonrasında neyin olduğunu / neye doğru ve ne için olduğunu bilirsek, hem nerede durduğumuzu biliriz, hem de 'doğru' eylemleri oluşturmada kendimizi daha yetkin hissederiz. Ancak, parça-bölük bilgi kırıntıları yeterli değildir. Parçaların birleştirilmesine, anlamlı bir *bütünselliğe*, dünyanın ve içinde kendimizin kapsamlı öyküsüne gereksiniriz. En ufak bir parça da anlamlıdır; fakat *parça-anlam*, ancak bütünle bağlantısı içinde / oranında anlamlıdır. Anlamlı bağlantılandırma, 'öykülendirme'dir. Şeylere ve olaylara *öykü* yükleriz ve böylece onları *biliriz*. 'Beri'deki dünyanın dizgelenmemiş şeyleri ve devinimleri (kaos), öte'nin *kurgu* balonunda düzenlenir / şekil alır; 'kozmos'laşır.

Hikâyeye yaşamın zihindeki -anlamlandırılmış- aksidir. Hikâyeye *bağlar*; öte'yi beri'ye bağlar ve beri'yi öte'deki tasarımları üzerinden, öte'deki karşılığın(d)a bağlar. Öte'de kurgulanan anlam, beri'nin aynısı imiş gibi gerçe(kli)ğe eşdeğer kabul edilir. *Beriye ait ötede* kurgulanan *bağlar*, şey, şekil, nicelik ve nitelik, olay, kurgu, korku ve arzular ... arasındadır; yaşamı boşluk bırakmamacasına dokurlar. Kesintiler yeni *aradalıklar*, yeni boşluklar yaratır. Boşluk, aradalıkları dolduran hikâyeleri bozar; zira *boşluk* kendisine ait bilgiyi (*öyküyü*) saklar. Oysa hikâyeye bilgiyle mayalanmıştır. Yaşam, öyküde bütünlük ve parçaların anlamlı uyumunu talep eder; dolayısıyla öykünün -uyumlu bütünlüğü gözeten- *estetik* kaygısından da söz edebiliriz. Trajedi olsun, dram ya da fars olsun, öykünün kendi içindeki tutarlılığı, aynı zamanda işlevselliğidir. Ve bağla(ntı)la başladığında, artık yeni bağ(lantı)lar kendilerini gösterir. Bir bağ, bir başka bağı, o bir diğerini / yeniden ve yeniden oluşturur, pekiştirir. Herşey birbirine *mecaz* olur: Mecazlama doğurgandır.

Temel veriyi taşıyan parçaların eylemlerindeki öngörülemezlik ve etkileşimlerin raslantısallığında, 'bütün', öyküleştiril(e)mediği sürece kaotiktir. Kargaşaya düzen getirmek, ancak müdahil şiddetle mümkündür. Yani her öykü –yapılandırıcı- *şiddet* içerir [*sic*] Zira bağlamak ve bağlı tutmak, gerektiğinde bağlı olanı çözüp başka türlü bağlamak, -özne lehine- hep bir dönüştürücü müdahaleyi gereksinir. *Düzenleyici şiddet* kendiliğindenliği ve keyfiligi sınırlar; bilinirliği artırır. Bu şiddet, öyküleyenin düzenleyici *kozmojenik / mitojenik* şiddetidir (Girard 2003). Ancak insan, düzenleyici (*kozmojenik*) şiddetinin, kaosu bütünüyle bağlayacak, zaptedecek kadar güçlü ve devamlı olmayabileceğinin de ayırındadır. Çaresizliğine rağmen, güçsüzlüğünü unutmuş / önemseymemiş gibi yaparak yaşamı koşturmak, -eğer 'kader' gibi bir kavram kullanabileceksek- insanın alın yazısıdır. Hikâyelerin dokuduğu kumaş, tüm estetiği, şiddeti / çaresizliği ve unutkanlığı ile -yine de- insanı taşıyan dokumadır.

Öznenin çıkışı maddede(n)dir: Beden (yakın-madde) ve dünya (etraf-madde) arasındaki ilişkide başlar; 'kendi başına' yoktur. Beden ile dünyanın (nesnelerin) buluşma ve çatışmasında şekillenir. Özne ilk oluşumunda beden nesnelereyle [*sic*] ve dış dünya nesnelereyle içiçedir; giderek ayrışır / ayrılır.

Ayrışan özne kendini başka yerde, ötede, beri'nin yani maddenin / doğanın olmadığı, onun etkisinden korunmuş bir yerde, -madde *herşey* ise eğer, *boşlukta*- inşa etmek zorundadır. Maddenin / doğanın şiddetinden onu *ancak* maddeden yalıtılmışlık korur. Ayrışma zaten budur. Beri'nin yansıdığı öykülerde nesnelere zaman ve mekân içinde birbirlerine bağlıdır; nedensel, eşzamanlı-bileşik, yanyana, benzer duruş ve eylemleriyle etkileşirler. Bu bir düzenin karşılığıdır: Kozmos'tur. Öykü, şeyler ve olayları birbirine 'uydurma'dır; zamanda ve uzayda -biraz bakışını puslayarak- çakışmalar ve çatışmalar arar, mecazlayarak bağlar; onların üzerinden özneyi taşıyan zemini örer. Dünya *bilinir* bir 'bütün' olur.

Aslında bilinmek istenen ne olacağıdır, *gelecek*'tir. 'Nereden geldim?' sorusunu güdüleyen, 'nereye gidiyorum?' sorusuna aranan yanıtıdır. Yaşanmış aktarmak iddiasındaki hikâyelerin -ve mutlak(*çı*) formları olan mitlerin- asıl kaygısı hep, ân ve hâlden hareketle, geçmişin bilgisini geleceğe uyarlamak, hatta onu belirlemektir. Teleolojik kurguların -tersyüz edilerek- ontolojik kurgulara yansıtılması, amaçsal devinimleri nedensel açıklamalara dönüştürür. Varoluşun başlangıcında saklı olan varlığın-anlamı sorunsalı, *varlığın-nasıl-anlamlandırılacağı* sorunsalı ile içiçedir. Teleoloji, *ontoloji* olarak tercüme edilir: Özneldir ve *saf* psikolojidir.

Öykü / hikâye, neyin nasıl olduğunu, nasıl olacağını, neyle birlikte -ve neden uzak olacağını anlatır; dünyayı anlamlandırarak haritalayan bir nesnelere ve eylemlere şematizasyonudur. Hele ki 'mit' niteliğinde, tek bir *ân ve hâl* için dahi olsa mutlaklık iddiasında ise, yani özneye sarsılmaz bir güvenlik ve hâkimiyet ilüzyonu yaşatıyorsa, arada-insan'ı, aradalıktan kurtarmış demektir. Öyküsüz / mitsiz, kaybolmuş olurduk. Tüm aradalık'tan çıkma yöntemleri mitlere yüklenmiştir.

* * *

Mitolojiyi burada masaldan destana, efsaneden 'mit'e, tüm bu ortak ürünleri kapsar şekilde, sosyal bilimlerdeki özgün tanımından farklı bir yelpaze içinde, en geniş sözcük anlamıyla ele alıyorum: İç ve dış gerçeklik arasında bağlantının esasta, yansıtma, yansıtma-özdeşim, içe-atma gibi *ilk(s)el* psikodinamik yöntemlerle sağlandığı, kısmen, *olgun* ikincil savunma düzenekleriyle işlendiği metaforik öykülerin alanı olarak. Bu ortak ürünlere bireysel mitleri de katabiliriz: Bireysel öykülerin her satırında tümel insanlık serüvenine göndermeler saklıdır. Tersine de doğrudur: Tümel (ortak) mitler, hep tekil öykülerin genelleştirilmesidir. *Hepsi*, insan'ın öyküleridir; salt *var*-oluşlarıyla ve *öyle*-oluşlarıyla 'gerçeklik' kazanmışlardır. Hepimiz / her şey, eğer ki *var* isek ve *böyle* isek, bir öykünün içindeyizdir. Tanımı basit: Neyim, nasılım, kimim; nereden geldim, neredeyim, nereye gidiyorum? Bu soruların yanıtları, benim öyküm olarak, bilinçli ya da bilinçsiz ben'de içkindir ve dünya üzerindeki duruşumu ve eylemliliğimi belirler.

Niye 'mit' kavramını böylesine geniş anlamda, hele ki çok daha nötr bir sözcük olan 'öykü / hikâye' yerine kullanıyorum? 'Mitos', kadîm Yunan'da, -erken dönemlerde-gerçekliğinden kuşku duyulmayan, kutsallığı (~öncesizliği) hissedilen öyküleri karşılayan bir terimdi: Herşeyin bilgisi mitlerdeydi. Tarih öncesinden günümüze, mit olarak tanımlayabileceğimiz, gerçekliğinden kuşku duymadığımız, içerdikleri esaslara, yasak ve önermelere göre yaşadığımız, yani birey ve topluluklar olarak yaşam felsefemizin özünü, duygu, düşünce, duruş ve eylemlerimizin omurgasını teşkil eden öyküler, *-her* kültürde- *hep* var oldular.

Sosyokültürel birlikteliğin ana izleği *paylaşılan* öykülerdir. Masallar, -klasik tanımlamasıyla- mitler, destanlar, efsaneler, halk öyküleri bilincin bilinçdışı ile karşılıklı etkileşim içinde yapılandırdığı ortak (*kolektif*) ürünlerdir; binyıllar boyunca yaşanagelmiş, sınanmış zihin modellerini, iç ve dış gerçeklikle bağlantı içinde sahnelerler. Dar anlamıyla 'mit'in bu ortak ürünler arasında özgün bir konumu vardır: Kadîm çağlardan bu yana, kuşaktan kuşağa aktarılarak, aktarıldıkça değişerek taşınan bu öyküler, -ki Yunanca 'mitos'un (*μῦθος*) sözlük anlamını 'öykü / hikâye' kelimeleri tamamıyla karşılar-, dünya ve insan hakkındaki asıl bilgilerin -tanrılar, ruhlar, doğaüstü varlıklar, atalar, tarafından aktarıldığı 'orijinal' şekliyle-taşıyıcısıdır. Orijinal oldukları için 'gerçek'tirler. Evrenin, ruhların, tanrıların, güneşin, ayın, 'biz' insanların ve 'öteki' insanların, balığın, kuşun, yılanın, geyiğin, aslanın ve diğer hayvanların, buğdayın, mısırın, elmanın ve diğer bitkilerin, ırmağın, dağın, ağacın, yağmurun, şehirlerin, mesleklerin, âlet-edevâtın, doğum ve ölümün, hastalığın, büyüünün, kurbanın, dillerin, dinlerin, ibadet, gelenek ve göreneklerin, sosyal hiyerarşilerin, akrabalık ilişkilerinin ne, nasıl ve niçin olduklarını, ilk ortaya çıkışlarını, nasıl türediklerini anlatırlar / açıklarlar:

Yaratılış mitlerinde prototipini gördüğümüz oluşlar gibi kıyamet mitlerinde radikal ifadesini bulan yokoluşlar da, yani tufan, deprem, veba gibi büyük felâketler de mitlerde anlatılır. Tekrarlanması gerekenin *gerçekleşmesi* için öneriler, tekrarlanmasından kaçınılması gerekenin *gerçekleşmemesi* için uyarılar mitlerle aktarılır. Böylece *varoluşun tüm bilgisi*

edinilir ki, *-verilmeseydi* eğer bu bilgi- insan, varoluşun mâhiyetinden mahrum, yabancı bir dünyada çaresiz kalırdı, kaybolurdu. *Kaybolurduk...*

* * *

İşte mit, insanı kaybolmuşluğundan, cehaletinden kurtarır [*sic*]. Zaten kadîm Yunanlılar için mitos, *kaos*'un karşıtı, *kozmos*'un karşılığı idi. Kaos düzensizlikse, başıbozuk kargaşaysa, kozmos düzendir, 'nizâm'dır. Zira *anlam düzendir; düzen uyumluluktur ve tamamlanmışlıktır*. Öyküler anlamlandırırken *uydurur* / düzenler ve tamamlar: Öykü uzayda ve zamanda şeylerin -ki o şeylerden biri de *özne-ve-nesne insan* olarak benim-, diğer şeylerle, devinimlerin diğer devinimlerle ilişkisini bağlantılandıran, şekillenmemişe şekil veren bir örüntüdür. Uzay ve zaman içinde beni bir bütünsellik içinde anlamlandırır, başka şeylerle bağlar ki, o şeylerin de kendi öyküleri vardır. Dolayısıyla *ilişkiler* hep *öykülerin karşılaşmasıdır*. Elbette ki öykünün anlamı için, kendisinin ve şeyler(in)in ne, nasıl ve niçin olduğunu sorgulayan, onlarla eyleşme kurgusuna yönelimli bir zihne, özneye ihtiyaç vardır. Biliyoruz ki öyküler ötede oluşur ve *öte, öznenin varoluş baloncudur*.

Hikâyemle ben kendimi bilirim, hikâyem hikâyesiyle bulduğunda ötekini bilirim, onu hikâyeme *uydururum*; öteki de hikâyesine beni *uydurur*, -hikâyesinde- beni bulur: *Bilir*. Yaşamı anlamlandırılan hikâyelerdir. İlişkiyi mümkün kılan hikâyelerdir: Kendimi anlamak için *içgörü*, ötekini anlamak için *empati* (eşduyum) durum-odaklı değildir, *öykü* odaklıdır. Ötekinin öyküsünün bizi kavraması, kendi öykümüzü rezonansa sokması, empati'nin karşılığıdır. Öyküler karşılığını bulmadan empatiden söz edilmez. Şeyleri ve olayları bilmek, anlamak, hikâyelerini bilmektir ve bu hikâyelerin benim hikâye(leri)mde karşılık bulmasıdır.

Mitolojinin ekseni, *kaos'tan* → *kozmos'a*, varoluşa düzen getirme çabası kapsamında, insanın ve toplumun, varoluş içindeki yerinin belirlenmesidir. Kültür kozmos'ta, mitler ve ritlerin üzerinde oluşur, serpilir. Mitler kültürlerin omurgası, arşivi ve zihnidir; ortak ataların yarattığı dünyayı anlatır. Bireyleri ve toplulukları anlamlı bütünlükler içinde tutan çerçeve ve eksen öykülerdir. Dolayısıyla mitlerin -ortak anı, ortak ata, ortak köken üzerinden- bağlayıcı işlevlerinden söz edebiliriz. *Mitsiz* insan ve *mitsiz* kültür yoktur. En erken dönemlerin mitleri, gerçeklikle birebir örtüştüğü varsayılan, onlarsız insanın ve topluluğun ne ve kim olduğunu, ne yapacağını bilemediği 'mutlak' öykülerdir; *somut* anlamlar içerirler. Zamana tâbi fâni dünyanın bilinmezlikten gelen korku ve kaygılarını, varoluşu ezeli ve ebedî olana dayandırarak yumuşatmak / çözmek, ancak mitlerin sâbit ve mutlak referanslar olarak kabulüyle mümkündür.

Mitler bütünleşme projeleridir; tamam(-lanmaya hem mecbûr olunan, hem de azmedilen) dünyanın öyküleridir. Tarihten farklı bir zaman ve bütünleşmişlik sözü verirler. Bütünlük ve tamamlanmışlık, tarihte puslu bir umut ve vaad iken, mitos'un *tanımı* içinde olan verilerdir. Bu 'bilgi', din ve ideolojilerin kurucu mitlerinin kutsallıklarını, duygusal yoğunluklarını / dokunulmazlıklarını açıklar.

Asıl ve/veya *kayıp* gerçek oradadır. Mitler, -okundukça- hayatı 'gerçek' olana, yani ilksel olup da yitirilene, henüz bozulmamış olana doğru değiştiren 'kitap'lardır. O halde diyebiliriz ki mitler -tarihsel- zamana karşı mukavemetin, 'yalan' dünyada tutunulacak '*gerçeklik*' arama-keşfetme yöntemleridir.

* * *

Mitler, bireysel ya da toplumsal soru ve sorunların oluşumu ve şekillenışı, güncel durumun tasviriyle birlikte, geleceğe yönelik öneri ve kehanetler de içerirken, bağlantılı her şeyi ve tüm zamanları kapsayan bir genel geçerlilik / değişmezlik savı taşırlar. Birey ve toplumun algı, duygu, düşünce, fantezi ve devinimlerinde içkin olan bu anlatılar, bireysel ya da ortak bilincin, iç ve dış dünyanın gerçekliğini metaforik anlamlandırma / kavramlaştırma, -bilişsel alanda *bilin(e)mezi bilinir*, duygusal alanda *katlanıl(a)mazı katlanılır kılma*-denemeleridir.

Zaman-ötesi bir gerçeklik olarak ele alındığında, mitlerin ve mitlere sarılmanın, insan için gerekliliği, doğrudan güvenlik-güvenirlilik sorunsalıyla ilgilidir. Dünyanın şu veya bu şekilde tamam ve anlaşılabilir olduğu, geleceğin kestirilebildiği, zira *zaten*, bilinen geçmişin aynı zamanda şimdi ve gelecekte de aynen tekrarlanacağı ümidi ve beklentisi, insanı belirsizlikten koruyan sığınaktır: Geleceğin belirsizliğinden, ölümün ve ölüm sonrasında bilinmezliğinden zihni sakınır. Örnekler, tanrılardan / atalardan gelir. Onlara benzeştikçe, onlara yaklaştıkça / dokundukça biz de *gerçek* oluruz:

“Demek ki, gerçeklik yalnızca tekerrür veya katılma yoluyla kazanılmaktadır; örnek modeli olmayan her şey 'anlamsız', yani, gerçeklikten yoksundur.“ (Eliade 1994: 47)

Mitolojik yansıtmalarıyla varoluşunu açıklayan bir birey ya da kültür için, bu 'kendi' tasarımlarından kopmak, devamlılığını, bütünlüğünü ve anlamlılığını / gerçekliğini tehdit edici algılanır. Ayrılmak ve ayrışmak, her zaman yalnızlaştırıcı ve yabancılaştırıcı, bağlantılı olarak da korkutucudur. Bireyselliğin, büyüüp-gelişirken *uzaklaştırıcı* çizgisinde, birey ileri giderken, yeni mitler oluşturur; eskide / geride bıraktığı bağlarından vazgeçemediklerini, *yapılandırıcı* kadim mitlerini, 'kötü' günler için *-regresif* anlarında sığınmak üzere- yedekler. Bilincin -hiç yitmeyen- çocukluk anılarından oluşan bu kök mitler zor zamanlarda varoluşu açıklar, yaşamı anlamlandırma işlevini bir süreliğine üstlenirler. İnsanı yalnızlığından, 'yanlış'lığından, kaybolmuşluğundan kurtaran bu mitler olabildiğince ilksel ortak mitlere bağlanırlar. Düşük ayrılmışlık düzeyinde sığınılan bu birliktelik, ayrı(k)lık farkındalığının getirdiği yalıtılmışlığın devasıdır.

Mitolojik zaman paradoksal olarak zamandışı bir zamansallığa, başlamış-bitmiş, kendi içinde kapalı bir değişmezliğe, dolayısıyla zamansızlığa tekabül eder. Hep var olan ve aynı kalan bir zamandır. Geçiciliğe tâbi olmaması, onun *gerçekliğinin nedeni* ve gereğidir. Mitos, insanı (bilinci) tarihten, onun *öldürücü* kararsızlığından korur. Tarih değişmedir ve kayıplarla birliktedir; tehlikelidir. Geçiciliği vurgulamasıyla 'tarih-sellik' acıdır, tarihsel olmak meşakkatlidir. Tarihi sayesinde şekillenen insan, kendisini yapan tarihten kaç(ın)mak için

türlü yöntemlere başvurur. Bu tutumun en sistematik örneği olan Hint felsefesinde ilginç bir *tarihten kaç(in)an tarih* anlayışı mevcuttur:

"Döngüsel zaman üzerine Hint düşünüşü yeterince belirgin bir 'tarihe reddiye' sergilemektedir. Ama arkaik anlayışlardan temelde ayrıldıkları bir yönü vurgulamamız gerekiyor; geleneksel kültürlerin insanı tarihi Yaratılış'ın periyodik ilgası yoluyla reddeder ve böylece tekrar tekrar başlangıçların zamansız kertesinde yaşarken Hint ruhu, yüce gerilimleriyle artık acı çekme sorununa etkin bir çözüm olarak görmediği bu şafak zamanının yeniden güncelleştirilmesinden kaçınır, hatta bunu reddeder." (Eliade 1994: 116)

Bilincin, mitin yarattığı 'kozmos'tan çıkıp, -(olası 'kaos'un kıyısında)- bilinmezlik içinde yol alırken, sürekli yeni özgün mitler yaratma (*mitojeni*) çabasını *mümkün* ve *zorunlu* kılan, zamanın akışıdır. *Mitojeni, kozmojenidir*; öykülemek, evreni yeniden yaratır. Zamansallık, değiştirmiştir: Değişim varsa, artık tarihten söz edilebilir. İç ve dış güvenlik gereksinimi, *sonlu* mitlerle ancak bir ölçüde karşılanabilir; zira *ilerleme sonsuzdur*. Değişime direnmek gerek özne, gerekse nesnelere için çok zorlayıcı ve sıkıntılı bir durum olabilir. İç ve dış gerçek(lik) mitolojik kurguları değişime zorlar; bazen bu metaforik öğretileri yırtar, kırar, parçalar, bazen de yumuşak revizyonlarla devamına izin verir. Dolayısıyla *mitler de zamana / tarihe tâbidir*. Ebedî ve ezeli bir gerçekliğin taşıyıcısı oldukları vurgulansa da, mitolojik değişmezlik ancak 'bir ân/ bir hâl' için geçerlidir. Bu değişmez ân ve hâl, söz konusu miti taşıyan / yaşayan birey ya da toplumun tarihselliği, yani (bireysel ya da ortak) bilincin 'ân-ve-hâl' farkındalığının derecesiyle bağlantılı olarak uzar / genişler ya da kısılır / daralır. *Tarih, mitlerin yırtılma izlerini takip eder*; zaman böyle 'ilerler'. Muhkem mitos, müphem ve meçhul tarihin öncülü, ama -zinhâr- karşıtıdır (Roszak 1995).

Hâkim mitlere *kendini –unutarak- uydurarak* yaşamak mümkündür elbette, ve muhakkak ki rahat yoldur. Ama, *kendi mitini yaşamak* kadar doyum sunmaz insana ve onu onurlandırmaz. Tüm meşakkatine rağmen ümit edebiliriz ki, yaşam 'gerçek-ve-özgün' olana kayıtsız kalmayacaktır. Zamana karşı koyma, geçicilik ve değişkenliği reddetme ile bağlantılı bir 'tarihe karşı(t) duruş', kişi ve/veya toplumu zaman'a yabancılaştırır. Bu, 'ân'dan ve 'hâl'den düşmedir; her türlü bireysel ya da kolektif patolojinin çekirdeğidir. Mitler kapalı öykülerdir. *Tarih açar!* Mitin açılması / yırtılması, zaman içinde akışa izin verir; 'tarihsel duruş', tarihi oluşturur: Zaman-üstü, zaman-dışı niteliğiyle, sonsuz geçerliliğiyle tüm zamanda içkin olan (ya da bu savla kendini var'layan) mitten farklı olarak, *tarih geçiciliğin bilincini sürer*. İnsan mitoloji içine doğar, tarih(selliğ)ini ondan koparır. Tarihsellik 'eski'den uzaklaşma temelinde, ancak –bazen- gerileme (*regresyon*) dönemlerini de içeren bir sarmal 'ilerleme' eyleminin sonucudur.

Ama biliyoruz ki insan irrasyonel bir varlıktır¹; müthiş *aklî* yeteneklerini *akıldışı* arzu

¹ İrrasyonalitenin kaynağı, insanın 'polimitik' varlıksallığıdır. Hayvanlar insanlardan daha rasyoneldir [*sic*]; zira tek-az mitlidirler. Çok öykülülük –dolayısıyla akıldışılık (?)-, homojen ya da heterojen *sosyal* gruplar içinde yaşayan hayvanlar için yine de kurgulanabilir. Grupların örgütlenmesi karmaşıklaştıkça ve grup üyelerinin ilişkiler içinde gelişen eylem şemaları çeşitlendikçe, bazal biyolojik öyküden sapan yeni öyküler şekillenir. Mitlerarası uyumsuzluklar, biyogenetik kökenli 'hayatta kalma ve üreme-

ve gereksinimleri için kullanmakta mâhirdir. Kendisini (ve dünyayı) mitsel temellendirme ihtiyacı hiç bitmeyecektir. Zamanın olaylarının geriye doğru, çarpıtılarak / saptırılarak / eklenerek-çıkartılarak yeniden yorumlanmasının örnekleri, gerek bireysel, gerekse ortak tarihimizde mebzul miktardadır. Tarih bilgidir; mite uyarlanmadığı sürece yabancılaştırıcıdır. Mit, yaşamın kurgusudur; tarihi kurcalarken aradığımızdır / bulduğumuzdur.

* * *

Mitlere psikodinamik açıdan yaklaşalım: İç gerçekliğin içerik ve dinamikleri, bilinçli anlama / kavrama çabamıza kendilerini hiçbir zaman bütünüyle teslim etmezler. Mitler, bu iç dinamiklerin, dış gerçekliğe yansıtılmasıyla oluşan ortak toplumsal ürünlerdir. Yansıtmanın iki işlevinden söz edebiliriz:

İç gerçekliğin elle tutulamazlığı, anlaşılamazlığı, yani nesneleştirilememesinin getirdiği belirsizlik ve kapalılık, zıtların birlikteliğinin bulanıklığı, çelişki ve çatışması, iç gerçekliğin içerik ve dinamiklerinin, dış gerçekliğin nesne ve dinamiklerine yansıtılmasıyla aşılıp olur. Soyutun somutlaştırılması, 'kullanılabilir' bir dizgeleştirmeye olanak sağlar. 'Bütün'ün parçaları görünür hale gelir. Bu açıdan bakıldığında doğanın ve doğaüstünün -ve sosyokültürel dizgenin- güçleri, öznenin iç gerçekliğini yerleştirdiği ve iç dinamiklerini kavramak için kullandığı araçlardır. Yansıtılan içerik ve dinamiklerin -yorumlanarak- yeniden geri alınması, yani kendiliğe ait içerik ve dinamikler olarak yeniden içselleştirilmesi ve kendilikle bütünleştirilmesi ile bu dış araçlar (semboller), içerikleri boşaldığından işlevlerini kaybederler; *mecaz* nitelikleriyle tanınırlar.

Yansıtmayla doğrudan etkisine tâbi olunan dış gerçekliğin gizemli dinamiklerinin 'anlamsızlığı' da aşılır; daha doğrusu dış gerçekliğe 'öznel anlam' kazandırılmış olur; doğa bilinir hâle gelir: Sel, yangın ve depremin, hastalık ve ölümün, işlenen günah ya da suçların / saygısızlıkların sonucu olduğu 'bilinirse' (*mit*), Tanrı(ça)'nın / Ruh'ların gazabı, uygun davranış, tören ve kurbanlarla önlenebilir ya da yumuşatılabilir (*rit*). Zira öte'nin bilgisi uyarı olarak beri'ye yansımıştır:

“Karibu Eskimosu Igjugarjuk ... şamanların yiyecek kıtlaştığında ülkesine gittikleri hayvanların dişi koruyucusu 'Pinga'nın hayvanların ruhlarını koruduğunu ve çok fazlasının öldürülmesinden hoşlanmadığını söyler.” (Campbell 1992: 315)

Bu bağlamda insan, *her şeyin her şeyi etkilediği*, her tutum ve davranışın bir anlamının olduğu evrensel düzendeki yerini kavramış olur. Bu bir *öko-mitoloji* tasarımıdır. ‘Öko-mitoloji’

çoğalma'nın farklı yorumları ve uyarlamaları nedeniyle, amaçlananı maksimize edemeyebilir. Hâkim mitin kendi kapalı sistematiği her zaman ‘rasyonel’dir; ancak bütün gözetildiğinde bu kurgu, ‘irrasyonel’e vuran bir büyük yanılsama şeklinde kendini gösterebilir. Diğerkâmlık / fedakârlık, adanmışlık gibi olumlu sıfatlarla bezenen davranışlar kadar, fanatizm, intihar, kuralcılık, teslimiyet / itaat gibi esnekliği bozan, bireyselliği söndüren yönelimler de polimitik insanın ‘rasyonel irrasyonel’inin [*sic*] çarpıcı örnekleridir.

kavramsal olarak, kozmik etiğin temelidir.

* * *

Ortak mitler, fâni insanlara *sınanmış* öznel eylem seçenekleri sunar, ölümsüz mit kahramanlarının dünyevî ardılları olarak, kendisi ve öteki arasındaki ilişkilerin fark edilmesini sağlarlar. Bu aynı zamanda bireyin *yalnızlık-yanlıklık-yalıtılmışlık* korkusunun da ilâcıdır. Birey mitlerle bağlantı kurduğu oranda soyuna, büyük insanlık ailesine katılır, atalarına, tanrılara temas eder. Miti atalar, tanrılar anlatırken, insana nasıl olması gerektiğini bildirirler. Ama *vice versa*, insan da atalarına, tanrılarına -mitlerle ve ritlerle-, aralarındaki bağı, kozmik kontratı anımsatmaktadır. Mitlerle insanlar ataların ve tanrıların öykülerine, buyruk ve önerilerine bağlandıkları gibi, insanlar da ataları, tanrıları bağlarlar; onlara esirgeycilik ve kılavuzluk sorumluluklarını hatırlatırlar; ritlerle onları davet ederler, yanıt vermeye zorlarlar. Mitler ve ritler insanların tanrılara temas yöntemleridir, araçlarıdır (Jung 2001).

İnsanın yaratıcılığını mitlerle başlatabiliriz: Karşılaştığımızı ‘mitlemek’, sonra her ân ve hâl için(de) yeniden ve yeniden mitlemektir yaratıcılık. Bilinmeyenin (*kaos*), bilinir (*kozmos = mit*) hâle gelmesi her zaman paradigmatik bir sıçrayıştır, yaratıcılıktır. İnsanlık tarihi 'mitojenik ve mitolojik insan'ın doğuşuyla başlar. Mitolojik insan, bilinçsiz (doğanın) esaretinden ve kuşatıcılığında çıkmaya başlayan *öyküle-y/n-erek* 'bilinçlenmekte olan' benliktir. Benlik sorgulayarak kendinde ve dünyasında hissettiği sırları çözüme çabasına girer (Johnson 1992).

Mitoloji, benliğin kavranılamayanı 'kavrama' ve özne-nesne ayırımına henüz izin vermeyen / her şeyi saran bütünü adım adım ayrıştırma, kendi olmayı 'nesneleştirme' çabasının ürünüdür. Bilinçdışı da, ki mitlere hammadde sunar, anlaşıldıkça nesneleştirilecek bir 'yabancıdır' (Jung 2001).

İnsan(-lık) hem mitlerin yaratıcısı ('mitojenik'), hem nesnesi, ('mitik'), hem de açıklayıcısı / yorumlayıcısıdır ('mitolojik'). İnsan dışında kalan diğer varlıklar (nesnelere) – bildiğimiz kadarıyla- *mitik* olabilirler, yani mitleri yaşarlar -, zira *içkin* öyküleri vardır-; ancak *mitolojik* ve *mitojenik* değildirler; yani mitleri açıklayamaz ve yapamazlar; doğanın dayattığı – içkin- öykülerde devinirler. Mitolojinin söylemi *antropolojik* ve her antropolojik söylem gibi psikolojik ve ontolojik / teolojiktir. İnsanın sorduğu en temel soruya, 'insan nedir?' sorusuna yanıt arar (Kerényi 1975). “İnsan nedir? Varoluş nedir?” soruları kaçınılmaz olarak, “insan nereden geldi? Nereye gidiyor?” –*aradalık*- sorusuna götürür. Mitolojinin yanıtları mecâzidir: Görüngübilimi varlıkbilim olarak sunar, ki varlıkbilim “insan nedir?” sorusu bağlamında 'imkânsız' ın alanındadır; “insan -duruş ve eylemleriyle- nasıldır?” sorusundan öteye geçemez. Mecazları kullanarak geç-‘miş gibi’ yapsa da, geçemez. Varlık-bilim olanaksızdır; ama *mümkünmüş gibi* davranmak insan olmamızın gereği ve anlamıdır.

Mitik, mitojen ve mitolojik olma, yani mitlerin içinde yer alma (mitin nesnesi olma), mitleri yapma (mitin öznesi olma) ve yorumlama, benlik bilinçliliğinin hem nedeni ve gereği, hem de amacı ve işlevidir. Bu işlev, benlik bilinçliliğinin gelişim süreci içinde yetkinlik kazanmış, güçlenmiştir, asla kaybolmamıştır. Her ne kadar günümüz insanına kabullenmesi güç

gelse de, insan hâlâ 'mitik-mitolojik-mitojen insan'dır ve öyle kalacaktır. Zira *öyküle(n)mek zorunluluktur*. Bilimsel gelişmeler ve 'aydınlanma' da mitolojinin dışında oluşumlar değildir: Mitolojinin içindedirler². Artık insan yiyen devanaları, gulyabaniler, ateş kusan ejderhalar, elinde sihirli değneğiyle periler, savaş tanrısı Ares / Mars, teke-tanrı Pan, yılan-saçlı / taş-nazarlı Medusa, dünyayı omuzlarına yüklenmiş Atlas, küllerinden doğan Phöniks, zamanın hâkimi, yutucu kara-tanrıça Kali, oyunbaz ve hırsız tanrı Loki, yılanlar ecesi Şahmeran, ölümsüzlüğün peşinde Lokman Hekim, ölümsüz 'yeşil' Hızır (ar. *yeşil*), Külkedisi'nin balkabağı arabası, Thor'un çekici, simyacıların filozof taşı vb. masallarda ve mitlerde, ancak çocuk aklının ciddiye alacağı hayal mahsulleri olarak değerlendirilse ve 'insana ait', vazgeçilmez ve gerçek oluşları görmezden gelinse de, günümüz insanının zihin modelinde mitolojik figürlerin / nesnelere yerini almış olan kavramlar da -id (alt-ben), ego (ben), süperegö (üst-ben), self (kendilik) ... gibi, big bang (büyük patlama), evölüsyon (evrim), soğuk füzyon, paralel evren, black hole (karadelik) ... gibi-, en az öncülleri kadar öyküsel, 'mitolojik'tir.

Tüm bireysel ve toplumsal yaşam görüşleri, insan ve evren şemaları, bilinmezlik sisini yarma çabasındaki mitlerdir. Örneğin çözümlemeci psikolojinin *benlik, üstbenlik, altbenlik* gibi temel kavramları, Prometheus, Herkules, Zeus, Medusa, Dionizos vb. gibi tanrı(ça) ya da kahramanların yüksek düzeyde soyutlanmış ardıllarından başka bir şey değildir. C. G. Jung'u takip ederek Arketipsel Psikoloji'nin kuramsal inşasını ilerleten James Hillman'ın ifadesiyle, "mitoloji antik zamanların psikolojisi, psikoloji ise modern zamanların mitolojisidir" (Hillman 1973). Derinlikler Psikolojisi -ki en ayrıntılı işlenmiş kuramı Freud'un 'Psikanaliz'inde cisimleşir-, nihayetinde bir mitoloji türevidir. İki antik Grek miti, 'Narkisos' ve özellikle 'Oidipus'un biçim ve içerik öğelerinin, yansıtıldıkları dış nesne ve olaylardan geriye alınmasıyla mümkün ve anlamlı olan, ruhsal yapı ve dinamik kurgulamaları, modern psikolojinin anahatlarını oluşturur. Tüm insan bilimleri çalışırken bir insan ve dünya modeline, dolayısıyla bir temel 'insan-laşma miti'ne gereksinim duyarlar. Bu mitler, ilişkili okulların 'kurucu mit'leridir ve istisnasız hepsi ilişkili okulun 'kurucu ana / baba'sının bireysel mitinin uyarlamasıdır.

Aydınlanmanın getirisi dünyaya bakışın kökten değişmesi olmuştur: Klasik anlamıyla 'mitolojik mitos', daha yüksek gerçeklik vâ'deden yeni bir öyküye, bir başka anlamlılığa, 'bilimsel mitos'a yerini terketmiştir. Bilimin ihtişamı ve tevazuu burada kendini gösterir: 'mitos'un tersine, farkındadır ki, *mutlak değildir*, geçicidir; sadece kendini aşan yeni bir öyküyü -heyecanla- beklemekte, daha da ötesi mayalamakta, eskiyen kendini lağv ve ikame edecek yeni'yi çağırılmaktadır; yanlışılanmayı kışkırtılmaktadır.

Referans 'insan'sa eğer, tutunmak için onu / referansı konsolide etmek mecbûriyetindeyiz. Mit, insanı (yaşamının parçalarını) kendi öznel merkezinde tutar, ona bütünlük hissi verir: Yaşamın tutkalıdır. Diyebiliriz ki, mit bir ihtiyaçtır; ihtiyaçtan

² Mitler, -bazen büyüünün ve dinlerin de içinde- her zaman bilimsel kuramların öncülleri olmuştur. *Aydınlanma*, bir ışığın âniden parlamasıyla gerçekleşmemiştir. Modern kimya temellerini, simyacıların büyüsel-mistik ihtiraslarına borçludur. 17. yy düşünürü René Descartes, kausalite prensibini, 'Tanrı'nın kararlarında ve eylemlerinde değiştirilemez olması' ile açıklıyordu. Astronom Johannes Kepler'e göre, uzayın üç boyutluluğunu belirleyen, Hristiyan inancının 'üçleme/ *teslis*' prensibiydi.

yaratılmıştır. Bu ihtiyaç, 'anamlılık'tır (Jung 2001).

Soru(n)larla dolu bir evrende, yanıtları ve çözümleri, şeyleri ve olayları birbiriyle bağlantılandırarak, takip edilebilir ve –sürdürülebilir (!)- *anamlı* dizgelere *zorlayarak* bulmaya çalışırız. Yaptığımız, öyküleme'dir. Biz öykülerle yürürüz-büyürüz / öykülerde yürürüz-büyürüz. Dolayısıyla *kapsayıcı öykü* olarak mitten çıkış, ya da vazgeçiş, mitselliği reddediş, anlamlılığın kaybıyla birlikte.

Modern insan gerçi -premodern ataları gibi- hep bir mitin içindedir, ancak bu mitin gerçekliğini tehdit eden bir anlamsızlığın da kıyısındadır. Mitten çıkış anlam(lılığ)ın kaybıyla, mitin hipnotizan [sic] büyüünden vazgeçmeyle birlikte. Dünyanın anlamı dediği ve mitolojik örgüde dokuduğu şeyin, kendi kurgulaması / 'uydurma'sı olduğunun farkına varmakla onu reddetmek-bastırmak-unutmak arasında salınır. *Uydurmak*, asla gerçekdışı değildir: İç dinamikler ve duruşun, dış gerçekliğe uydurulmasıdır. Tersine de mümkündür ve dahi gereklidir. Ancak ilüzyonun arkasını görmek, aslında ne olduğunu *bilmek*, yine de -'gerçekmiş gibi'- devam ettirmek ve hatta 'gerçekmiş gibi'liğini artırmak, tahkim etmek, *kendi uydurduğuna kendini inandırmak* için bezemeye / zenginleştirmeye çalışmaktır, modern insanın durumu; aradalıkta-boşlukta *bağlantısız-başboş* kalmamak için öykülerle örmektir uzayı ve zamanı. Bu, modern insanın büyük yaratısıdır; tek anlamlı yaratısıdır / tek –özgün- yaratısı

* * *

Mitsiz yaşamak, yani bir öyküsü olmadan yaşamak mümkün müdür? Yukarıda irdelenen açıdan bakıldığında, yani mitin anlamlandırma ve anlama işlevi vurgulandığında, bu sorunun yanıtı çok açık bir 'hayır' gibi duruyor.

Mitler, , henüz 'aydınlanma' çağını yaşamamış, *rasyonelleşmemiş* insanoğlunun, naif-çocuksu köhne tarzda dünyayı anlama ve kavrama biçimi değildir. Bilimselliğin, akılcılığın güneşi üzerlerine vurunca kaybolacak yanılsamalar ve saçmalıklar olmalarından öte gerçeklikleri ve geçerlilikleri vardır. Mitlerin 'duygusal' motifle oluşturulmuş örgütleyici öyküler oldukları, bilimin duygusallıktan arınmış akıl yürütme ve yanlışlanmaya açık deneylerden damıtıldığı ileri sürülebilir. Ancak bu yanıltıcıdır. Her ne kadar belirsizlik ve bilinmezlikten kaynaklanan endişenin güdülediği güvenlik ve dinginlik ihtiyacının mitlerin mayasını oluşturduğu söylenebilse de, bu duygusal motif, -ifade edildiği gibi- mitin mayasıdır. Kaçınılan olumsuz duygulara bir de olumlu (arayıcı / fethedici) iki motif ekleyebiliriz: Şaşkınlık ve merak, ki her ikisi de duygulanım kategorisindedir. Bilişsel süreçler her zaman duygulara ikincildir (Baumeister ve diğ. 2011, Matuschek 1991, Saydam 1999). Mitin öğeleri ve aralarındaki bağlantılar, o ân ve hâl içinde hâkim olan aklın ürünleridir. Yani gayet rasyoneldirler. Ayrıca, eğer 'bilim' diye bir şeyden söz ediyorsak, bilmeliyiz ki, o da *mit gibi*, büyü ve din gibi, aradalığın bilinmezlik ve belirsizliği karşısında hissedilen güvenlik, dinginlik ve –her şeyin müsebbibi olan- eksikliğin tamamlanması ihtiyacından menşe alır. Bu ihtiyacın kendini belli etmesi doğrudan duygular üzerinden olur; karşılanması ise inancı gereksinir. Kısaca yineleyebiliriz ki, bilim de mit gibi 'duygusal'dır ve inanç temellidir. Bilimin artışı, mitin kapalılığından kurtulmuş, yanlışlanmayı talep ve teşvik eder olmasındadır. Bilim de en

geniş anlamıyla bir mitler manzumesidir ve bu mitlerin uyumlu biraradılığıyla oluşan üst-mit'de 'her-şeyin-teorisi'ni kovalar.

Mitsel olana kapalılık, mitlere kapılmamayı sağlamaz. Zira mitler zorlayıcıdır; kendilerini dayatırlar. Yansıtımlar -bilinçsizce- sürükleyebilir:

“[İ]nsanların tarihte en fazla aradığı ve ilgilendiği şey mitlerdir, bunun farkında olmasalar da... Fakat mitik duyarlılıkları çok fazla zedelenmiş olduğundan, insanlar Ulysses'i, Promete'yi, Aşil'i, Sir Galahad'ı kendi hayat tecrübeleri içinde yeniden canlandırma şansına sahip bulunmuyorlar. Bunun yerine bu özellikleri liderlere, siyasi partilere, derneklere atfediyorlar ve ırkçı, cinsiyetçi ve milliyetçi düşmanlıkların meşrulaştırılmasında mit en kötü versiyonlarıyla kullanılıyor. Çünkü iyi mitleriniz olmazsa, kötülerini mutlaka olur.” (Roszak 1995: 170)

Öyküsüz *özne* olamayacağımızı, ne anlayabileceğimizi, ne davranabileceğimizi söylemek abartılı bir ifade değildir. Zira anlamak ve davranmak, zaman ve uzay içinde bağlantılandırmayı gereksinir: Bu öyküdür; bütün'ü kapsayıcılığıyla 'mit'tir.

Mesele 'mitsiz' kalmak değildir; tanıyan / tanımlayan, anlayan / anlamlandıran ve yorumlayan bilincin, yani öznenin, bu işlevinin sonucu her zaman bir 'mit' olacaktır. Tarihselliği içinde yenilenmeye hep açık kalacak mit kahramanı ('bilen ve öyküleyen insan') için ana kaygı, özgün mitlerin yaratıcısı ve merkezi, sürekli ve tutarlı bir değişim-gelişimin öznesi olabilmektir.

Mit, öyküden daha fazlasıdır: Bizi içten ve dıştan sarar, taşır, eğer / бүker, yönlendirir. Geçerli olduğu ân ve hâlde, herşeyi açıklar, -zamanda ve uzayda- yaşamın bütünlüğünü taşır. Yani mit tam anlamıyla '*asal* yaşam öyküsü'dür; *kapsayan*, 'yaşayan-yaşanan-ve-yaşatan-gerçek-öykü'dür (Eliade 1993). Mitler *zorlayıcı* gerçekliklerdir. İçindeyseniz ve içinizdeyse, gereklerini yerine getirmek zorundasınızdır. İçkin ve aşkındırlar; yani tüm varoluşu sarmalarlar. Bu tanımlamayla mitin herhangi bir öyküden *farklı* olduğunu, mitlerle aramıza mesafe koymanın imkânsızlığını vurgulamış oluyoruz. Bilmek, öyküsüyle / öyküleyerek bilmek ise eğer, *mitsiz* bir insanın, toplumun ya da kültürün varlığı mümkün değildir.

* * *

Mitler, insanın yaratıcı eylemlerle yaptığı sıçramaları, nesiller boyunca canlılığını koruyan, ileriye açık kazanımlar şeklinde yansıtır; insan bilincinin gelişim öyküsünü ve bu zorlu süreç içindeki korku, kaygı, umut, coşku gibi yaşantıları aynalar. Gerek birey ve gerek kültür olarak insanı anlamak, mitlerin müziğine kulak vermekten geçer. Yaratılış mitlerinden kahramanlık mitlerine, evrenin ve insanın oluşum / gelişim süreci aşamalarla öykülenir (Saydam 2013). İnsanın bireysel gelişimi, '-bildiğini- bilen insan' (*homo sapiens sapiens*) olarak insan türünün gelişim öyküsünün tekrarı gibidir. Bu saptama hem biyolojik, hem de psiko-sosyokültürel düzlemler için geçerlidir. Mitler, insan türünün binyılları kapsayan gelişimini kültürel düzlemde aktarırken, insan bireyinin ana rahminden mezara (*ve ötesine*) sürdürdüğü yaşam yolculuğunun serüvenine de değinmiş olur: Bu yolculuk, bilincin, kendisini saran ayrışma-öncesi 'bilinçsiz' içinde(n) ayrışma (*varoluş*) kavgasıdır. 'Mânâ'nın maddesel

gerilimden damıtılmasına, ontik → ontolojik ayrışmaya doğru bir devinimdir. Bu şu demektir:
Mit(-oloji'nin) tarihi- 'Aradalık'tan dışarıya / Aşkın'a-, Bilinç(-lenme'nin) tarihidir.

Kaynakça için bkz.

- **MB Saydam:** "Deli Dumrul'un Bilinci" (genişletilmiş 3. Basım). İstanbul: Metis 2013
- **MB Saydam:** "Ara(f)dalıklar". İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları (baskıda)